

• УДК 340.12+329.12'17

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ЯК ЧИННИК СТАБІЛЬНОСТІ

Марія Альчук, Галина Матвеева

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, filosof@franko.lviv.ua*

Пошуки нової моделі національного розвитку України можливі з врахуванням загальнолюдських досягнень та своєрідностей і особливостей власного досвіду. Важливими є проблеми побудови правової держави та створення громадянського суспільства. Правосвідомість є дієвою силою і чинником суспільного життя. Усвідомлення людиною себе суб'єктом права є гарантом стабільності суспільства. Філософія права розкриває суть та значення права й правосвідомості для справедливого співжиття людей.

Ключові слова: правова держава, громадянське суспільство, правосвідомість, стабільність.

На межі тисячоліть гостро постає проблема переосмислення власної історії, причин поразок і перемог, втрат і досягнень. Виникає потреба пошуку нової моделі національного розвитку, визначення пріоритетів і прерогатив держави на найближче майбутнє. Це можливо зробити лише в контексті світових процесів, враховуючи історичний досвід інших країн, їхній соціально-економічний розквіт і добробут та своєрідні етапи модернізації суспільства.

У статті Ф.Фукуями «Кінець історії?» розглядаються проблеми, що мають загальнолюдський характер. Автор підкреслює, що у всесвітній історії відбуваються фундаментальні зміни. З'явилося багато публікацій, в яких проголошується кінець "холодній війни" та прихід миру. Ми є свідками боротьби лібералізму із більшовизмом та фашизмом, із новим марксизмом, що прагнули нас втягнути в апокаліпсис ядерної війни. Е кінці ХХ століття відбувається тріумф західної ліберальної демократії – "не кінець ідеології чи конвергенція капіталізму і соціалізму, а повна перемога економічного і політичного лібералізму" [1, с.134]. Ідея лібералізму розповсюджується та стає популярною не лише в західному світі, адже їй не протиставляється інша життєздатна альтернатива. Тому Ф.Фукуяма відзначає універсалізацію західної ліберальної демократії як кінцеву форму правління. Чи справді це – кінець історії? "Лібералізм переміг тільки у сфері ідей, свідомості; в реальному матеріальному світі до перемоги ще далеко. Та маються серйозні підстави вважати, що саме цей, ідеальний світ і визначить в кінцевому рахунку світ матеріальний" [1; 135].

Сьогодні теорія лібералізму виражає магістральний шлях розвитку людського суспільства. Під ним розуміється рух всього людства від традиційних форм суспільства, в яких панують влада та ідеологія, до ліберальних. Головною суттю ліберального суспільства є людина як особа, її свобода, її гідність та права. Отже,

зміст лібералізму рокивається через дві групи основних ідей: перші пов'язані з людиною; другі – з організацією суспільства. Щодо ідеї людини, то тут вихідні аксіомні лібералізму співпадають із філософськими засадами гуманізму. Людина повинна здійснювати вільний вибір, діяти та вирішувати з точки зору власних потреб та інтересів. Суспільство зобов'язано створювати умови для свободи кожної людини.

У людському суспільстві тенденції до розвитку, саморозвитку, гармонії можуть реалізуватись через головний елемент, що характеризує спільність розумних індивідів – свободу людини. Свобода людини має включати особисту відповідальність. Актуальним і сьогодні є вислів І.Канта, що "кожна людина шукає своє щастя на тім шляху, який їй здається найкращим, якщо тільки цим не приносить шкоди свободі іншій людині, яка прагне до подібної мети – свободи..." [2; 285]. Тут лібералізм і право співпадають по своїй суті.

В історії людства відбуваються глибокі зміни, будуються демократичні держави, формуються громадянські суспільства. Повноцінними рушіями історичного розвитку є окремі особистості. Вони усвідомили себе та своє місце у світовій історії. Хід суспільного розвитку в XIX–XX сторіч засвідчує, що відбувається персоналістична революція в усіх сферах суспільного життя. Поволі все підпорядковується потребам та інтересам конкретної особистості. Критерієм суспільного прогресу стає особа, її добробут та індивідуальна свобода. Філософія, політика, економіка, наука, релігія, право, мистецтво стають персоналістичними. Тому такі тенденції характеризують і персоналістичність форм державної організації суспільства. Створюються можливості для самореалізації особи, її самоствердження та розкриття сутнісних сил. Це і є основним завданням соціально орієнтованої держави. Не боротися із особистістю, як це робилося віками, а співпрацювати з нею як з повноцінним партнером, здатним до творчого самовираження. Така держава із соціально орієнтованою економікою є водночас правовою. Правова держава відкидає свавілля, в ній закони виступають найвищими цінностями суспільного розвитку, найефективнішими регуляторами життя, гарантами його стабільності. Отже, існує безпосередній зв'язок між правовою державою, демократією та законами.

Досвід західноєвропейських країн є потрібним і важливим, але ми маємо враховувати не лише загальнолюдські досягнення. Необхідно враховувати і власний досвід, недоліки і досягнення, своєрідність та особливості у всіх сферах життєдіяльності людини.

В наш час, коли будується незалежна самостійна Українська держава, досить важливою є проблема створення правової держави. Правова держава ґрунтується на мирному та справедливому співжитті людей. Важливим аспектом в такому співжитті людей є виховання правосвідомості. Людина не зможе жити серед інших людей без правосвідомості, адже не буде порядку і поваги до інших людей. Ще в стародавні часи підкреслювалась думка про те, щоб людина відносились до інших людей так, як би вона хотіла, щоб інші до неї відносилися. Незнання законів веде до насильства, безпорядків, до незахищеності слабших перед сильнішими. Сама сутність, сама природа права полягає в тому, що воно твориться свідомими істотами і для свідомих істот, тобто мислячими суб'єктами і для мислячих суб'єктів. Усвідомлення людиною себе суб'єктом права – це і є правосвідомість. Права людини – це соціально-історичне явище, тобто по своїй суті вони є соціальні (природні чи позитивні). Вони створюють можливості людині, які необхідні їй для існування та розвитку в конкретно-історичних умовах. об'єктивно визначають їхній рівень розвитку (економічний, духовний, соціальний) і мають бути загальними та рівними для всіх людей.

Глибока криза в економічній, політичній та духовній сферах життя суспільства, пов'язана також із кризою правосвідомості. Законодавство України значно розширює можливості захисту прав людини, підносить рівень справедливості правового регулювання. Та вони здебільшого не діють через відсутність активного впливу правосвідомості. Правова система без правосвідомості також не діє. Правосвідомість – це барометр суспільного життя, який є одночасно і важливою силою, що визначає застосування законів на практиці, нехтування чи зловживання ними. Перед філософією постає велике і відповідальне завдання розкрити причини глибокої кризи в нашому житті та віднайти шляхи виходу із неї. Філософія права конкретизує ці завдання для вироблення такого права й правосвідомості, які б стали основою мирного та справедливого співжиття людей. В Україні із 1995 року затверджено програму правової освіти. Правова освіта – це необхідний елемент культури людини. Україна задекларувала себе правовою державою – вступ до Ради Європи, прийняття Конституції, створення Конституційного Суду. Відбуваються певні зрушення та існує ще правове свавілля, що продукується правосвідомістю на двох рівнях. По-перше, масова свідомість, яка ототожнюючи право і закон, зневажає його, бо бачить в ньому лише засіб покарання. По-друге, елітарна свідомість як чиновницько-бюрократична цінує в законі його владно-примусову суть. Неправовий закон (закон як свавільний припис) з'являється там, де немає розвинутого, сильного особистісного "я" в загальнодержавному плані. Влада у такій державі ціниться більше, ніж унікальність і своєрідність особи, а право не усвідомлюється як невід'ємний атрибут людського життя.

У філософії свідомість розкривається як вища форма людської психіки, як специфічна властивість високоорганізованої матерії, яка зводиться до відображення і духовного освоєння дійсності у формі суб'єктивних образів об'єктивного світу, в одержуванні, зберіганні та переробці інформації, у виробленні програми діяльності, в активному управлінні цією діяльністю. Характерними рисами свідомості є відображення, відношення, цілепокладання, управління. Відображення дійсності у свідомості відбувається з допомогою почуттів і абстрактного мислення. Досліджується суспільна свідомість у різних аспектах. В історичному – рівень розвитку свідомості через розкриття дійсності; у гносеологічному – співвідношення свідомості і буття; у психологічному – психічні процеси, що лежать в основі свідомості; у соціологічному – роль свідомості у житті та її специфічні форми. Форми суспільної свідомості – це різноманітні способи духовно-практичного освоєння дійсності. У філософській літературі виділяють такі форми суспільної свідомості: філософську, політичну, наукову, релігійну, моральну, правову, естетичну, економічну, екологічну. Свідомість – це сутність духовного буття людини. У стабільно функціонуючому суспільстві свідомість "вплетена у мову реального життя" і без неї просто немає суспільства.

Правосвідомість як форма суспільної свідомості виникає і функціонує як відображення суспільного буття, що пов'язане зі сферою права, правовими відносинами. Іншими словами, правосвідомість – це усвідомлення або діючого права, або існуючого і бажаного. Правосвідомість особистості відображає правову систему, законодавство. Це система понять, поглядів, уявлень та ідей, в якій усвідомлюється і оцінюється ставлення людей до дійсності, до самих себе з приводу чинного або бажаного права. Також це – сукупність соціально-психологічних явищ і процесів, що виражаються у почуттях, настроях, які зв'язані з реальним правом. Поняття "права"

досить складне – це не тільки юридичний термін, а й філософський, етичний, соціологічний.

Українському народу необхідно здійснити очищення свідомості від тоталітарних стереотипів, повернути праву його гуманістичний зміст, сформувані у кожного громадянина потребу бути особистістю із почуттям власної гідності, правосвідомою, а не лише законослухняною. Необхідно подолати розуміння права як сукупності писаних державно-владних велінь. Такий позитивістський підхід до права належить замінити філософсько-правовим розумінням, що підкреслює його об'єктивний зміст. В онтологічному плані, право – форма суспільних відносин, що є сукупністю таких формальних властивостей і характеристик як рівність, справедливість, свобода.

В діючій Конституції України записано: "Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава" [3; 3]. Побудова правої держави є складним і важким процесом, зважаючи на нинішні обставини. Тим більше, що вона має бути не самоціллю, а засобом забезпечення людського життя для більшості українців. Нам потрібно мати державу із демократичною сутністю, народну, гуманну. Гуманістична правова держава реально забезпечує всебічний розвиток особистості та враховує інтереси і потреби всіх соціальних верств і груп населення. Головними компонентами правової держави є: верховенство правових законів і серед них – конституції як головного закону; формально юридичні гарантії свободи, самостійності та власності; чіткий поділ влади (законодавча, виконавча, судова). Отже, правовою є така держава, в якій панує право, де діяльність усіх її органів і посадових осіб здійснюється на основі та в межах визначених правом, де не тільки особа відповідальна за свої дії перед державою, а й держава несе відповідальність перед особою за результати своєї діяльності. Сьогодні найефективнішою є саме така держава, так як максимально задовільняє потреби людини, цінує її як особистість, гарантує їй права, свободи і національну самобутність. Така держава законодавчо закріплює принципи громадянського суспільства, тобто відображає в юридичному плані його основні засади.

Правова держава складається як результат реформ - економічних, політичних, правових та реальної зміни характеру взаємовідносин між суспільством, державою, особою. Так, громадянське суспільство, дотримуючись правових норм, виступає за легітимізацію, законність усіх процесів і у суспільстві, і у державі. Вони поєднані через фундаментальну властивість – юридичну та соціальну захищеність особистості. Саме правова гуманістична держава – практичний інструмент забезпечення і захисту здоров'я, честі, гідності, свободи особистості, засіб боротьби із бюрократією, форма реалізації самоуправління і народовладдя.

Глибинні зміни в історичному розвитку сучасності спричинили появу ще одного суб'єкта – громадянського суспільства. Саме громадянське суспільство стверджує демократичні засади, гуманістичні принципи і цінності у стосунках між різними спільнотами. Воно довело свою цінність і для особи, і для суспільства. На даний час – це найоптимальніша форма суспільної організації, яка наділена гуманістичними та демократичними рисами. Як історично сформоване утворення, воно – середовище існування та активної діяльності людини, що надає гарантії для її захищеності і стабільності. Таке суспільство незалежне від держави, але взаємодіє із нею, утворює розвинуті правові відносини. "Громадянське суспільство – це середовище активного і вільного функціонування особи. Його мета – забезпечити людині гідний життєвий рівень, що передбачає матеріальний добробут, соціальну захищеність, політичну безпеку" [4; 3]. У громадянському суспільстві громадяни з власної ініціативи

покращують життя. Вони відстоюють свободи, права, що сприяють їхній самореалізації.

Сучасне українське суспільство, звільняючись від патерналістської опіки держави, стоїть перед проблемою самостійного пошуку шляхів розвитку. Тому потрібно переоцінювати нові теоретичні засади, що спрямовували б прогрес суспільства. Новою концепцією суспільного розвитку, що виправдала себе у Західній Європі, стала побудова громадянського суспільства. Більшість дослідників стверджують, що саме відсутність громадянського суспільства в Україні зумовлює бюрократичний і важкий шлях побудови правової держави. Ті народи, які сформували добре структуроване, зріле, життєздатне громадянське суспільство, вже давно зуміли збудувати демократичні правові держави.

Постійний економічний спад, політична нестабільність, відсутність сформованих структур громадянського суспільства у нашій державі негативно позначаються на соціально-політичній активності та ініціативі населення. Відмічається низька правова культура людей, незнання своїх прав та обов'язків, юридична неосвіченість, втрата почуття людської гідності, байдужість до політичних процесів. Такі суспільні негаразди стають звичними перешкодами на шляху побудови громадянського суспільства та реалізації основної мети – благополуччя людей. Мабуть, це загальна проблема країн, що прагнуть позбутися залишків тоталітарного режиму, сформувати якісно нові відносини, структуру та механізми функціонування суспільства. Складність становища України полягає у тому, що вона одночасно вирішує дві фундаментальні проблеми. Першу — відродження і зміцнення власної державності, забезпечення реального суверенітету та гідного місця у світовому співтоваристві. Другу — перехід до якісно іншої, нової форми соціально-політичної, економічної організації суспільства, модернізації його основ. Стабільність і майбутнє України залежить від успіху в обох напрямках. Отримання незалежності стало лише початком, першим кроком на шляху розв'язання наболілих питань багатовікової історії українців.

Суперечливість та неоднозначність трансформаційних процесів в усіх царинах українського буття примушують нас до поглибленого системного аналізу різноманітних суспільно-політичних явищ, які мають місце на протязі останніх років. Куди рухається наша держава? З чим пов'язані наші негаразди та кризові явища? Набридле пояснення про протистояння комуністів і демократів, реформаторів і консерваторів звучить вже як сарказм. Тим паче, що при нинішній ідеологічній мімікрії окремих персоналій навіть фахівці інколи не можуть відповісти на питання про ідеологічну орієнтацію того чи іншого відомого політика на даний політичний момент. Суто ідеологічне пояснення всього, що відбувається у пострадянських країнах, давно вже не спрацьовує навіть на рівні масової свідомості.

Саме теорія модернізації суспільства дає змогу відповісти на всі ці питання, благополучно оминаючи пороги надмірної заідеологізованості та політичної заангажованості. Поняття модернізації є більш універсальним, воно має чітко виражений культурологічний відтінок. Політична модернізація - процес поширення демократичних цінностей і норм, властивих розвиненим країнам світу. Формування політичних інститутів та структур громадянського суспільства має своїм змістом також раціоналізацію державної влади, забезпечення її ефективності.

Однією із найактуальніших проблем політичної модернізації є забезпечення стабільності в Україні. Треба зазначити, що перехід від одних державно-політичних форм до інших, структурні зміни у відносинах власності, у свідомості та

самосвідомості великих верств населення супроводжуються, як правило, конфронтацією ідеологій і політичних сил, явищами соціальної поляризації і напруги. Країни, що переживають радикальні трансформаційні процеси, можуть бути лише умовно стабільними.

1. Ф.Фукуяма. Конец истории ? // Вопросы философии. - 1990. - № 3.
2. И.Кант. Сочинения на немецком и русском языках. Т.1. - М., 1994.
3. Конституція України. - К., 1996.
4. М.Патей-Братасюк. Громадянське суспільство: сутність, генеза ідеї, особливості становлення в умовах сучасної України. - Тернопіль, 1999.
5. Людина в сфері гуманітарного пізнання. - К., 1998.

LEGAL CONSCIOUSNESS AS A FACTOR OF STABILITY

Maria Alchuk, Halyna Matvyeyeva

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universitetska st., 1, Lviv, 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.ua*

The search for a new model of national development of Ukraine is possible due to the achievements of humanity and peculiarities of its experience. The most important problems are the problem of building a legal state and the problem of creation of the civil society. When a person becomes conscious of being a subject of law, it is already a guarantee of a stable society. The philosophy of law reveals the essence and importance of legal consciousness for a mere co-existence of the people.

Key words: legal state, civil society, legal consciousness, stability.

*Стаття надійшла до редколегії 20.03.2002.
прийнята до друку 10.10.2002.*